

Original Article

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व आणि शाश्वत विकास: एक अवलोकन

ज्योती एस. बाविस्कर

सहाय्यक प्राध्यापक, एस. एम. आर. के. बी. के. ए. के. महिला महाविद्यालय, नाशिक

Manuscript ID:

गोषवारा

JRD -2026-180522

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 5(A)

Pp.94-98

May- 2026

Submitted: 15 Apr. 2026

Revised: 25 Apr. 2026

Accepted: 10 May. 2026

Published: 31 May 2026

प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) आणि शाश्वत विकास यांतील परस्परसंबंधाचा सखोल आढावा घेतला आहे. आधुनिक औद्योगिक युगात उद्योग संस्था केवळ नफा कमावणाऱ्या घटकांपुरत्या मर्यादित राहिलेल्या नाहीत, तर त्या समाजाच्या सर्वांगीण विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहेत. CSR ही संकल्पना उद्योगांनी समाज, पर्यावरण आणि अर्थव्यवस्थेच्या हितासाठी स्वेच्छेने केलेल्या उपक्रमांशी संबंधित आहे. शाश्वत विकास ही अशी प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये वर्तमान पिढीच्या गरजा पूर्ण करताना भविष्यातील पिढ्यांच्या गरजांवर परिणाम होणार नाही याची काळजी घेतली जाते. या दृष्टीने CSR उपक्रमांमुळे पर्यावरण संरक्षण, शिक्षण, आरोग्य, ग्रामीण विकास आणि सामाजिक समतेला चालना मिळते. भारतामध्ये कंपनी कायदा २०१३ अंतर्गत CSR ला कायदेशीर स्वरूप देण्यात आले आहे. त्यामुळे उद्योग संस्था त्यांच्या नफ्याच्या काही टक्के रक्कम सामाजिक कार्यासाठी खर्च करतात. या उपक्रमांमुळे शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) साध्य करण्यास मदत होते. या निबंधात CSR चे स्वरूप, उद्दिष्टे, महत्त्व, शाश्वत विकासाशी असलेला संबंध, तसेच भारतातील CSR उपक्रमांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे. याशिवाय CSR अंमलबजावणीतील अडचणी आणि त्यावरील उपाययोजना यांचाही विचार करण्यात आला आहे. CSR ही केवळ सामाजिक जबाबदारी नसून ती शाश्वत विकासासाठी एक प्रभावी साधन आहे. उद्योग, सरकार आणि समाज यांच्यातील सहकार्याद्वारेच शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे प्रभावीपणे साध्य होऊ शकतात.

मुख्य संबंध: कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR), शाश्वत विकास, पर्यावरण संरक्षण, सामाजिक कल्याण, आर्थिक विकास.

प्रस्तावना

आधुनिक जागतिकीकरणाच्या युगात उद्योग आणि व्यवसाय क्षेत्राचा विस्तार झपाट्याने होत आहे. या प्रक्रियेमुळे आर्थिक प्रगती साध्य झाली असली तरी पर्यावरणीय हानी, सामाजिक विषमता आणि नैसर्गिक संसाधनांचा अतिरेकी वापर यांसारख्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत. या पार्श्वभूमीवर कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) ही संकल्पना महत्त्वाची ठरते. CSR म्हणजे उद्योगांनी त्यांच्या व्यवसायाच्या पलीकडे जाऊन समाजाच्या हितासाठी केलेले योगदान. यामध्ये पर्यावरण संरक्षण, शिक्षण, आरोग्य सेवा, महिला सक्षमीकरण, ग्रामीण विकास इत्यादी क्षेत्रांचा समावेश होतो. उद्योगांच्या या सामाजिक सहभागामुळे समाजातील दुर्बल घटकांना मदत मिळते आणि सामाजिक समतोल राखला जातो. दुसरीकडे, शाश्वत विकास ही संकल्पना जागतिक स्तरावर महत्त्वाची मानली जाते. यामध्ये आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय घटकांचा समतोल राखून विकास साधला जातो. संयुक्त राष्ट्रांनी जाहीर केलेली शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) ही या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे. CSR आणि शाश्वत विकास यांचा परस्परसंबंध अत्यंत घनिष्ठ आहे.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

ज्योती एस. बाविस्कर सहाय्यक प्राध्यापक, एस. एम. आर. के. बी. के. ए. के. महिला महाविद्यालय, नाशिक

How to cite this article:

बाविस्कर, ज्योती. एस. (2026). कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व आणि शाश्वत विकास: एक अवलोकन. Journal of research & development, 18(5(A)), 94–98. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20927645>

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrvb.org/>

DOI:

10.5281/zenodo.20927645

उद्योगांनी CSR उपक्रमांच्या माध्यमातून शाश्वत विकासाला चालना दिल्यास समाजाच्या सर्वांगीण प्रगतीस मदत होते. त्यामुळे CSR ही केवळ नैतिक जबाबदारी नसून ती विकासाचा एक महत्वाचा घटक बनली आहे. या शोध निबंधामध्ये CSR आणि शाश्वत विकास यांचा सखोल अभ्यास करून त्यांचे महत्त्व, उद्दिष्टे आणि परिणाम यांचा विचार करण्यात आला आहे.

उद्दिष्टे

1. कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) या संकल्पनेचे स्वरूप व महत्त्व समजून घेणे.
2. CSR आणि शाश्वत विकास यांतील परस्परसंबंधाचा अभ्यास करणे.
3. CSR उपक्रमांचा सामाजिक, आर्थिक व पर्यावरणीय विकासावर होणारा परिणाम विश्लेषित करणे.

शोध विषयाचे महत्त्व

1. CSR उपक्रमांमुळे शिक्षण, आरोग्य, महिला सक्षमीकरण आणि ग्रामीण विकास यांसारख्या क्षेत्रांना चालना मिळते. त्यामुळे समाजातील दुर्बल घटकांचे जीवनमान उंचावण्यास मदत होते.
2. शाश्वत विकासाच्या दृष्टीने उद्योगांनी पर्यावरणपूरक धोरणे स्वीकारणे आवश्यक आहे. CSR च्या माध्यमातून वृक्षारोपण, प्रदूषण नियंत्रण आणि नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन केले जाते.
3. CSR उपक्रमांमुळे स्थानिक रोजगार निर्मिती होते आणि आर्थिक विषमता कमी करण्यास मदत होते. त्यामुळे सर्वसमावेशक विकास साध्य होतो.
4. CSR उपक्रम राबवणाऱ्या कंपन्यांबद्दल समाजात विश्वास आणि सकारात्मक प्रतिमा निर्माण होते, ज्यामुळे ग्राहक आणि गुंतवणूकदार यांचा विश्वास वाढतो.
5. CSR उपक्रम संयुक्त राष्ट्रांच्या शाश्वत विकास उद्दिष्टांशी सुसंगत असून, दीर्घकालीन विकास साध्य करण्यासाठी महत्वाची भूमिका बजावतात.
6. CSR मुळे उद्योगांमध्ये पारदर्शकता, प्रामाणिकपणा आणि नैतिक मूल्यांचा विकास होतो.

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) ची संकल्पना

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) म्हणजे उद्योग व व्यवसाय संस्था आपल्या आर्थिक उद्दिष्टांसोबतच सामाजिक, पर्यावरणीय आणि नैतिक जबाबदाऱ्या ओळखून समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी केलेले नियोजित व जबाबदार योगदान होय. आधुनिक काळात CSR ही केवळ ऐच्छिक संकल्पना नसून उद्योगांच्या कार्यपद्धतीचा एक अविभाज्य भाग बनली आहे. CSR अंतर्गत कंपन्या नफा कमावण्याबरोबरच समाजातील विविध घटकांच्या कल्याणासाठी कार्य करतात. यात शिक्षण, आरोग्य, पर्यावरण संरक्षण, पायाभूत सुविधा विकास, महिला सक्षमीकरण, कौशल्य विकास अशा अनेक क्षेत्रांचा समावेश होतो. उद्योगांनी आपल्या संसाधनांचा वापर करून समाजातील समस्यांचे निराकरण करण्याचा प्रयत्न करणे ही CSR ची मूलभूत भावना आहे. या संकल्पनेत नैतिक मूल्ये, पारदर्शकता, उत्तरदायित्व आणि सामाजिक बांधिलकी यांना विशेष महत्त्व दिले जाते. कंपन्यांनी केवळ कायदेशीर नियमांचे पालन करणे पुरेसे नसून त्यांनी समाजाच्या अपेक्षांनुसार जबाबदार वर्तन करणे आवश्यक आहे. तसेच CSR ही शाश्वत विकासाशी जोडलेली आहे. उद्योगांनी पर्यावरणाचे संरक्षण करताना आर्थिक प्रगती साध्य करणे आणि सामाजिक समतोल राखणे आवश्यक असते. त्यामुळे CSR ही व्यवसाय आणि समाज यांच्यातील दुवा म्हणून कार्य करते.

CSR ची उद्दिष्टे

1. **समाजाच्या कल्याणासाठी योगदान देणे:** कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्वाचे प्रमुख उद्दिष्ट म्हणजे समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी योगदान देणे होय. उद्योगांनी शिक्षण, आरोग्य, पिण्याचे पाणी, स्वच्छता, महिला व बालकल्याण यांसारख्या क्षेत्रांत उपक्रम राबवून समाजातील दुर्बल व वंचित घटकांचे जीवनमान उंचावण्याचा प्रयत्न करावा. अशा उपक्रमांमुळे सामाजिक समृद्धी वाढते आणि समाजात सकारात्मक बदल घडून येतो.
2. **पर्यावरणाचे संरक्षण करणे:** CSR च्या माध्यमातून उद्योगांनी पर्यावरण संरक्षणाची जबाबदारी स्वीकारणे अत्यंत आवश्यक आहे. औद्योगिकीकरणामुळे निर्माण होणारे प्रदूषण, नैसर्गिक संसाधनांचा अतिरेकी वापर आणि पर्यावरणीय हानी कमी करण्यासाठी कंपन्यांनी वृक्षारोपण, जलसंवर्धन, कचरा व्यवस्थापन आणि हरित तंत्रज्ञानाचा वापर यांसारखे उपाय अवलंबणे गरजेचे आहे. यामुळे पर्यावरणाचा समतोल राखला जातो.

3. **सामाजिक समता प्रस्थापित करणे:** समाजातील आर्थिक व सामाजिक विषमता कमी करणे हे CSR चे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. उद्योगांनी ग्रामीण व शहरी भागातील तफावत कमी करण्यासाठी रोजगार निर्मिती, कौशल्य विकास कार्यक्रम आणि दुर्बल घटकांसाठी विशेष योजना राबवाव्यात. यामुळे सर्व समाजघटकांना समान संधी उपलब्ध होतात आणि सामाजिक न्याय प्रस्थापित होतो.
4. **टिकाऊ विकासाला चालना देणे:** CSR चे एक महत्वाचे उद्दिष्ट म्हणजे शाश्वत (टिकाऊ) विकास साध्य करणे. उद्योगांनी आर्थिक विकास साधताना पर्यावरणीय आणि सामाजिक घटकांचा समतोल राखणे आवश्यक आहे. संसाधनांचा योग्य वापर, ऊर्जा बचत, नवीकरणीय ऊर्जेचा वापर आणि दीर्घकालीन विकासाला पूरक उपक्रम राबवून टिकाऊ विकासाला चालना दिली जाते.
5. **उद्योगांची सामाजिक प्रतिमा उंचावणे:** CSR उपक्रमांमुळे कंपन्यांची समाजातील प्रतिमा सुधारते. सामाजिक कार्यात सक्रिय सहभाग घेणाऱ्या उद्योगांविषयी ग्राहक, गुंतवणूकदार आणि समाज यांच्यात विश्वास निर्माण होतो. यामुळे उद्योगांना दीर्घकालीन यश आणि स्थैर्य प्राप्त होते तसेच त्यांची ब्रँड प्रतिमा अधिक मजबूत होते.

शाश्वत विकासाची संकल्पना

शाश्वत विकास ही अशी विकास प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये वर्तमान पिढीच्या गरजा पूर्ण करताना भविष्यातील पिढ्यांच्या गरजांवर कोणताही विपरीत परिणाम होणार नाही याची काळजी घेतली जाते. ही संकल्पना पर्यावरणीय, सामाजिक आणि आर्थिक या तीन महत्वाच्या घटकांवर आधारित आहे. या तिन्ही घटकांमध्ये संतुलन राखणे हे शाश्वत विकासाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. पर्यावरणीय दृष्टीने शाश्वत विकास म्हणजे नैसर्गिक संसाधनांचा विवेकपूर्ण वापर करून त्यांचे संवर्धन करणे होय. जंगल, पाणी, हवा आणि जैवविविधता यांचे संरक्षण करणे आवश्यक असते. सामाजिक दृष्टिकोनातून सर्व घटकांना समान संधी देणे, गरिबी कमी करणे आणि जीवनमान उंचावणे महत्वाचे ठरते. आर्थिक दृष्टिकोनातून दीर्घकालीन आणि स्थिर विकास साध्य करणे अपेक्षित असते. आजच्या औद्योगिकीकरणाच्या आणि शहरीकरणाच्या युगात शाश्वत विकासाची गरज अधिक अधोरेखित झाली आहे. संसाधनांचा अतिरेकी वापर, प्रदूषण आणि हवामान बदल यांसारख्या समस्या लक्षात घेता शाश्वत विकास हा एकमेव योग्य मार्ग मानला जातो.

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व आणि शाश्वत विकास यांचा संबंध

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) आणि शाश्वत विकास यांचा परस्परसंबंध अत्यंत निकटचा आणि पूरक स्वरूपाचा आहे. CSR उपक्रमांच्या माध्यमातून उद्योग संस्था केवळ आर्थिक प्रगती साधत नाहीत, तर सामाजिक आणि पर्यावरणीय जबाबदाऱ्या पार पाडून शाश्वत विकासाला चालना देतात. CSR अंतर्गत राबविण्यात येणारे पर्यावरणीय उपक्रम, जसे की वृक्षारोपण, कचरा व्यवस्थापन, जलसंवर्धन आणि प्रदूषण नियंत्रण, यामुळे पर्यावरणाचे रक्षण होते आणि नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन साध्य होते. त्यामुळे पर्यावरणीय समतोल राखला जातो, जो शाश्वत विकासाचा एक महत्वाचा घटक आहे. तसेच, शिक्षण आणि आरोग्य क्षेत्रातील CSR गुंतवणुकीमुळे समाजातील जीवनमान सुधारते. शिक्षणाच्या संधी वाढल्यामुळे मानव संसाधनाचा विकास होतो, तर आरोग्य सुविधांमुळे समाज अधिक सक्षम बनतो. हे सर्व घटक सामाजिक शाश्वततेला बळकटी देतात. याशिवाय, ग्रामीण विकासासाठी केलेले CSR उपक्रम, जसे की रोजगार निर्मिती, पायाभूत सुविधा विकास आणि कौशल्य प्रशिक्षण, यामुळे आर्थिक समतोल साधला जातो आणि ग्रामीण भागाचा विकास होतो.

भारतातील CSR

भारतामध्ये कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) ला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. कंपनी कायदा २०१३ अंतर्गत CSR ला कायदेशीर स्वरूप देण्यात आले असून, विशिष्ट आर्थिक निकष पूर्ण करणाऱ्या कंपन्यांसाठी CSR उपक्रम राबविणे बंधनकारक करण्यात आले आहे. या कायदानुसार, कंपन्यांनी त्यांच्या मागील तीन वर्षांच्या सरासरी निव्वळ नफ्याच्या किमान २% रक्कम सामाजिक कार्यासाठी खर्च करणे अपेक्षित आहे. या कायद्यामुळे CSR उपक्रमांना अधिक गती मिळाली असून, उद्योग संस्था शिक्षण, आरोग्य, पर्यावरण संरक्षण, महिला सक्षमीकरण, ग्रामीण विकास, कौशल्य विकास यांसारख्या विविध क्षेत्रांत सक्रियपणे कार्य करत आहेत. यामुळे समाजाच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळत आहे. भारतातील अनेक अग्रगण्य कंपन्या CSR उपक्रमांमध्ये महत्वाची भूमिका बजावत आहेत. टाटा समूह, इन्फोसिस, रिलायन्स

इंडस्ट्रीज, महिंद्रा अँड महिंद्रा यांसारख्या कंपन्यांनी शिक्षण, आरोग्य सेवा, ग्रामीण विकास आणि पर्यावरण संरक्षण यांसाठी विविध प्रकल्प राबविले आहेत. त्यांच्या उपक्रमांमुळे लाखो लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाली आहे. तथापि, CSR अंमलबजावणीत काही अडचणी देखील दिसून येतात, जसे की निधीचा अपुरा वापर, योग्य नियोजनाचा अभाव आणि पारदर्शकतेची कमी. त्यामुळे CSR उपक्रम अधिक प्रभावी करण्यासाठी योग्य धोरणे, पारदर्शकता आणि नियमित मूल्यांकन आवश्यक आहे.

CSR अंमलबजावणीतील अडचणी

1. **निधीचा अपुरा वापर:** CSR साठी कंपन्या मोठ्या प्रमाणात निधी राखून ठेवतात, परंतु त्याचा योग्य आणि प्रभावी वापर अनेक वेळा होत नाही. नियोजनाच्या अभावामुळे किंवा योग्य प्रकल्पांची निवड न झाल्यामुळे निधी अपुरा वापरला जातो किंवा अपेक्षित परिणाम साध्य होत नाहीत.
2. **जागरूकतेचा अभाव:** अनेक उद्योग संस्था आणि समाजातील घटकांना CSR च्या संकल्पनेविषयी पुरेशी माहिती नसते. त्यामुळे CSR उपक्रमांचे महत्त्व समजून घेण्यात अडथळे येतात आणि त्यांची अंमलबजावणी मर्यादित स्वरूपात राहते.
3. **योग्य नियोजनाचा अभाव:** CSR उपक्रम यशस्वी होण्यासाठी दीर्घकालीन आणि ठोस नियोजन आवश्यक असते. परंतु अनेक वेळा कंपन्या अल्पकालीन किंवा तात्पुरते उपक्रम राबवतात, ज्यामुळे त्यांचा दीर्घकालीन प्रभाव कमी पडतो. प्रकल्पांची योग्य निवड, अंमलबजावणी आणि मूल्यांकन यामध्ये कमतरता आढळते.
4. **पारदर्शकतेचा अभाव:** CSR उपक्रमांमध्ये पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व महत्त्वाचे असते. काही वेळा निधीचा वापर, प्रकल्पांची प्रगती आणि परिणाम याबाबत स्पष्ट माहिती उपलब्ध नसते. यामुळे समाजाचा विश्वास कमी होऊ शकतो आणि CSR उपक्रमांची प्रभावीता घटते.

उपाययोजना

1. **प्रभावी धोरणे तयार करणे:** CSR उपक्रम यशस्वी करण्यासाठी स्पष्ट आणि दीर्घकालीन धोरणांची आखणी करणे अत्यंत आवश्यक आहे. कंपन्यांनी त्यांच्या उद्दिष्टानुसार प्राधान्य क्षेत्रांची निवड करून नियोजनबद्ध पद्धतीने प्रकल्प राबवावेत. स्थानिक गरजा लक्षात घेऊन धोरणे तयार केल्यास CSR उपक्रम अधिक परिणामकारक ठरतात.
2. **पारदर्शकता वाढवणे:** CSR उपक्रमांमध्ये पारदर्शकता राखणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. निधीचा वापर, प्रकल्पांची अंमलबजावणी आणि त्यांचे परिणाम यांची स्पष्ट माहिती सार्वजनिकपणे उपलब्ध करून दिली पाहिजे. यामुळे समाजाचा विश्वास वाढतो आणि उद्योगांची विश्वासार्हता अधिक मजबूत होते.
3. **समाजाचा सहभाग वाढवणे:** CSR उपक्रम प्रभावी होण्यासाठी स्थानिक समाजाचा सक्रिय सहभाग आवश्यक आहे. स्थानिक लोकांच्या गरजा, समस्या आणि अपेक्षा लक्षात घेऊन प्रकल्प राबविल्यास त्यांचा प्रभाव अधिक दीर्घकालीन आणि टिकाऊ ठरतो. स्वयंसेवी संस्था (NGOs), स्थानिक संस्था आणि नागरिक यांचा सहभाग वाढवणे आवश्यक आहे.
4. **नियमित मूल्यांकन करणे:** CSR उपक्रमांची परिणामकारकता तपासण्यासाठी नियमित मूल्यांकन करणे आवश्यक आहे. यामुळे प्रकल्पांचे यश, मर्यादा आणि सुधारणा करण्याच्या संधी ओळखता येतात. मूल्यांकनाच्या आधारे आवश्यक बदल करून उपक्रम अधिक प्रभावी बनवता येतात.

निष्कर्ष

कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) आणि शाश्वत विकास या दोन्ही संकल्पना आधुनिक समाजाच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरतात. औद्योगिकीकरण आणि आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत उद्भवणाऱ्या सामाजिक व पर्यावरणीय समस्यांना उत्तर देण्यासाठी CSR ही एक प्रभावी यंत्रणा म्हणून उदयास आली आहे. उद्योगांनी आपल्या नफ्याच्या मर्यादितपलीकडे जाऊन समाजाच्या हितासाठी कार्य केल्यास विकास अधिक समतोल आणि समावेशक बनतो. CSR उपक्रमांच्या माध्यमातून शिक्षण, आरोग्य, पर्यावरण संरक्षण, ग्रामीण विकास आणि महिला सक्षमीकरण यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये सकारात्मक बदल घडून येतो. यामुळे समाजातील विषमता कमी होऊन जीवनमान उंचावते. तसेच, पर्यावरणीय

संवर्धनामुळे नैसर्गिक संसाधनांचे रक्षण होते आणि भविष्यातील पिढ्यांसाठी टिकाऊ विकासाचा मार्ग मोकळा होतो. तथापि, CSR उपक्रम अधिक प्रभावी होण्यासाठी योग्य नियोजन, पारदर्शकता, उत्तरदायित्व आणि समाजाचा सक्रिय सहभाग आवश्यक आहे. उद्योग, सरकार आणि समाज यांच्यातील समन्वय आणि सहकार्य हे शाश्वत विकास साध्य करण्यासाठी अत्यावश्यक आहे.

संदर्भ

1. अत्रे, शंकर. कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व: संकल्पना व व्यवहार. पुणे: विद्या प्रकाशन, २०१८.
2. देशमुख, आर. जी. शाश्वत विकास: तत्त्वे आणि व्यवहार. मुंबई: हिमालय पब्लिशिंग हाऊस, २०१९.
3. पाटील, सुनील. पर्यावरण आणि शाश्वत विकास. कोल्हापूर: साई प्रकाशन, २०१७.
4. जोशी, मंगेश. व्यवसाय नीतिशास्त्र आणि सामाजिक उत्तरदायित्व. नागपूर: अक्षर प्रकाशन, २०२०.
5. कदम, वी. बी. भारतातील कॉर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व. औरंगाबाद: शिक्षण प्रकाशन, २०१६.
6. शिंदे, प्रवीण. सामाजिक विकास आणि उद्योग क्षेत्र. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन्स, २०२१.
7. महाराष्ट्र शासन. कंपनी कायदा २०१३ आणि CSR मार्गदर्शक तत्त्वे. मुंबई: शासन प्रकाशन, २०१४.